

STEREOTİPLERİ ANLAMAK

Doç.Dr. Dilek İMANÇER*

ÖZET

Stereotipler sosyal psikolojide hem gruplar arası davranışların temel yapı taşı olarak, hem de kognitif olarak kişisel algılama sürecine bağlı, toplumsal durumların hatalı algılanması olarak görülmüştür. Başkalarına ait kafamızdaki resim olarak da tanımlanmıştır. Bu çalışmanın amacı başkalarına ait kafamızda oluşan resimlerin yapılanma biçimini tespit etmeye yönelik yapılan araştırmaların bir yol haritasını çıkarıp, günlük iletişimin temel taşlarından biri olan stereotip olgusunu tanıtır kılaktır.

Anahtar Kelimeler: Stereotip, iletişim, gruplararası iletişim, hatalı algılama, önyargı.

ABSTRACT

In social psychology, stereotypes have been seen as both the building stone between intergroup behaviors, and the misperceptions of social situations connected to individual perception process cognitively. They have also been defined as the picture of others in our minds. The aim of this study is to create a roadmap for the studies conducted towards the structuring of pictures of others in our minds, and make stereotype concept, one of the building blocks of daily communication, recognized.

Key Words: Stereotyp, communication, intergroup behaviors, misperceptions, prejudice.

GİRİŞ

Stereotip kelimesi baskı dilinde kullanılan aynı metni herhangi bir değişiklik olmaksızın çoğaltmak amacıyla metalden döküm olarak yapılmış hareketli matbaa harflerine tezat olarak, sabit bağlanmış matbaa satırıdır. Farklılıklardan kurulan bir birleşim ve bu birleşimi ayırmanın zor olduğu birlik olarak açıklanır. Zira bir kez yapıldıktan sonra, satırın tümü bozulmadan düzeltme ve değiştirme yapılamaz. Psikiyatride ise sürekli aynı hareketin mekanik olarak tekrarlanmasıyla manasız görünen reaksiyonların tanımlanmasında kullanılmaktadır (Manz,1968:12-13). Sosyal psikoloji literatüründe gruplar arası ilişkiler, inançlar ve temsiller bağlamında kullanılan stereotip bir birey grup veya topluluk hakkında sahip olunan temellendirilmemiş kanaattir. Belirli bir hedef hakkında basitleştirilmiş

* Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema Bölümü

yaygın inançlara dayanan stereotipler, bireysel farklılıkları dikkate almayan kalıp yargılardır(Bilgin, 2003:367).

Stereotip konusunda sosyal bilimsel açıdan ilk teorik bakış Walter Lippmann'ın "Kamuoyu" (Public Opinion,1922) isimli kitabında geliştirilmiştir. Lippmann, "kafamızdaki resim" fikri ile bizim düzenlenmiş az ya da çok sabit olan dünya görüşümüzü sorgularken stereotipin niteliklerini tespit etmektedir. İnsanlara ait ve onların hüküm vermesinde etkili, biçimlenmiş fikirler, ideolojiler ya da beklentileri açıklamaktadır (Lipmann,1964).

Lippmann, kitap basımında kullanılan stereotip kelimesini kognitif teori ile bağlantılı olarak toplum bilimlere uyarlamıştır. Kognitif teori etrafımızdaki insanları algılama, onlarla ilgili izlenimler oluşturma ve davranışlara bir sebep yükleyen düşünce sürecini araştırmaktadır. Kısacası insan yeni edindiği bir bilgiyi eskiden edindikleri ile birlikte işlemekte ve yeniden inşa etmektedir. Lippmann, kitabının giriş bölümünde "dış dünya ve kafamızdaki resim" ifadesiyle, karar verme sürecinde algılama, düşünme ve dış dünyadaki olaylar arasındaki farklılıklara dikkat çekmektedir. Bu farklılık hızlı bir düzenlemenin bireysel gerekliliği aracılığı ile oluşmaktadır. Dış dünyadan gelen bilgi alınmakta, düzenlenmekte, bilinir hale gelmekte ve kullanılmaktadır. "Bizler dünyayı görmeden önce onun hakkında konuşuruz. Nesnelere onlarla deneyim yaşamadan da hayal edebiliriz. Ve bu ön kabul, algılama sürecinin temelini açıklar" (Lippmann, 1964:89). Stereotipler dış dünyanın tam bir resmini sunmazlar, fakat içinde bulunulması mümkün olan bir dünyanın resmidir ve biz bununla bizi rahatsız edecek tehlikelere karşı bir fikir sahibi olabilmekteyiz.

Bu çalışma iletişim alanında anlam kurmada önemli bir işlev taşıdığına inandığımız stereotip olgusunu sosyal psikolojik perspektiften tanımlamaya yönelik olarak yapılan çalışmalara odaklanacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı stereotipleri anlamadan ya da onları tanımır kılmadan

* Kognisyon, gerçek olanın zihinsel olarak yeniden inşasıdır ve kişilerin geçmiş yaşantıları, ihtiyaçları, arzu ve niyetleri üzerine kuruludur. Ayrıntılı bilgi için bknz: Sibel A. Arkonaç (2001), Sosyal Psikoloji, Alfa yayınları, İstanbul. "Koğnitif" kelimesi türkçeye "bilis" olarak da çevrilmiştir. Bilişsel psikoloji insanın yaşamı ve ona bağlı olarak düşünme biçimi üzerinde durmaktadır. "Biliş" kavramı (cognition) genellikle "bilme eylemi"yle ilgili çeşitli işlemleri kapsamak üzere kullanılmaktadır: algılama, anımsama, imgelem, kavramlar kurma, değerlendirme, karar verme gibi. Festinger'e göre "bilişsel öğeler" insanın, çevresi, kendisi ve davranışları ile ilgili olarak sahip olduğu herhangi bir bilgi, kanı ya da inançtır. İnsanın kendi duygularına isteklerine ve onlara erişme yollarına, başka insanların düşünce ve değerlerine ilişkin bilgilerini de bilişsel öğeler olarak ekleyen Brahm ve Cohen gibi yazarlar da bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bknz: İsen, G., Batmaz, V. (2002), **Ben ve Toplum**, Om Yayınevi, İstanbul.

sağlıklı bir iletişimin kurulmasının mümkün olmadığını konusunda farkındalık yaratmaya katkı sağlamaktır. Çalışmamızda stereotipin nedenlerini araştıran bakış açıları ve deneysel metot bakış açlarına yer verilecektir.

“Kafamızdaki Resim” olarak stereotipler

Lippman algılamada fikirsel resimlerden oluşan bir dünya görür. Bireyin dayanıklı kognitif sistemi olarak stereotipin tanımı Lippmann'ın çıkış noktası olmuştur. John Dewey'e (1910) dayanarak Lippmann da dünyayı insani algılama ve düşünme yeteneği açısından “büyük, canlı, uğuldayan karışıklık” olarak görmüştür. Dewey, nesnelere anlam kazanmak zorunda olduğunu söylemekte, bunun için açık anlaşılabilirlik, farklılık, tutarlılık, ya da dayanıklılık gibi niteliklerin nesnelere yüklenmesi gerekmektedir, aksi takdirde belirsiz kalacaklardır. Algılama dünyasındaki anlaşılabilirlik ve tutarlılık ise stereotipleri beraberinde getirmektedir. “Daha iyi hakim olmak üzere çevresini şematize etmeye çalışan insan, bireyler, insan grupları ve olaylar hakkında tipolojiler oluşturur. Bu tipolojiler sayesinde çevresini tutarlı ideolojik ve bilişsel bir çerçevede örgütler ve yapılandırır” (Bilgin,1996:97). Dewey, deneyimi bir tamamlama, gerçekleştirme olarak görmektedir. Ona göre insan kendi deneyimlerini yaşamaktan çok, başkalarının deneyimlerini anlamaya sezinlemeye çalışan bir gözlemcinin davranışını benimser. Gözlemci gözlemlediği şeyleri yorumlayarak taklit eder. Bu bağlamda “algılamayla ilgili yasalar da doğal ya da doğuştan değildir; belirli kültür modellerinin içerisinde oluşurlar; etkileşimci psikolojinin iddia ettiği gibi, içinde yaşadığımız toplumsal tarihin ve doğal bağlamın bize sunduğu bir tercihler, alışkanlıklar, inançlar ve duygular sistemi sonucu edinilmiş formlardır” (Eco, 2001:101).

Kognitif psikoloji daha sonra kognitif yapı ya da kognitif şemayı Lippmann'ın konseptine uygun olarak konu edinmiştir. Stereotipden basitleştirilmiş mantıki bir yapısal taslak kurmuştur. Bunlar şekil verilmiş etkiler olarak kalıcılık özelliğine sahiptir ve algılama, düşünme ve karar verme sürecine rehberlik etmektedir. Bir taraftan bir tür “örnek” işlevi görmektedir. Bu örneğin kolay tanınırlığı sayesinde bir durum karşısında çabuk düzenleme ve belirli bir temsil bütününe ulaşmaktadır. Lippmann'a göre, çevremizdeki tanınabilen işaretleri seçeriz. Bu işaretler bizim daha önceden edindiğimiz, görüntüleri tamamlayan fikirleri temsil etmektedir. Bir başka deyişle, biz daha önceden kafamızda yer etmiş düzenlenmiş şeyleri görürüz. Böylesi bir alt yapıya uygun olarak, stereotipler yaşanan, görülen ve duyulanlara dayanan bir tür “kognitif algılama süzeği” olarak görülür. Benzer bir biçim içinde tekrar eden olgular gerekli seçici bakışı düzenleyerek “tektipleştirme” (stereotiping) hizmeti göstermektedir.

Tektipleştirme, ortak bir kültürel özellik, yaşam tarzı ve eylem içinde bulunan kişileri, bu ortak özelliklerin kafamızda uyandırdığı çağrışımlarla birleştirerek oluşturduğumuz imgeler aracılığıyla algılamadır. Bu tür ortaklaşa özelliklere sahip olan kişileri daha sonra tek tek bireyler halinde de görsek, tektipleştirme sürecindeki yargımız tüm değerlendirmemize temel olur. Bütün bir kategori, o anda gözlediğimiz bireyin gerçek durumu ne olursa olsun, onun değerlendirilmesi için bir süzgeç oluşturmaktadır. Bu süzgeç içinde, toplumsal olarak belirli özelliklere sahip kişileri yerleştirdiğimiz kategoriler, bu özellikler hakkında daha önce yaşadığımız deneyimlerle oluşan değer yargılarımız, kişinin ve kendimizin o andaki durumu ve çıkarı, eylemin niteliği ve bütün bir toplumsal yapı bulunmaktadır (İsen ve Batmaz, 2002:192).

Eğer bir sistem stereotiplere sıkı bağlılık gösteriyorsa, gerçeklere dayanan dikkatimizi engeller ve stereotiplere uymayan şeylerin dikkatimizden kaçmasına neden olmaktadır. Zira “kognitif olarak bir bilginin işlenmesinde stereotipler etkin bir rol oynamaktadır, çünkü hafıza yeni bir bilgi edimi karşısında stereotipini doğrulayacak bilgileri geri getirmeye hazır durumdadır. Kendince doğrulayıcı delilleri daha güçlü bir şekilde kodlayıp, hafızasının bütünündeki düzenlemeye dahil edecektir. Ayrıca bu stereotip, onun dikkat ve algısını da etkileyecektir... Stereotipik bir beklenti, uyararla ilgili bir dizi gözlemi fiilen tarif eden korelasyonlara önem vermediğinde ortaya yanılısama çıkmaktadır. Bu yanılısama stereotipik düşüncenin doğasında vardır. Buna “aldatıcı korelasyon” adı verilmektedir” (Arkonaç, 2001:121).

Stereotiplerin zihinde programlanma biçimini şöyle tarif etmek mümkündür: Bireyde zihin sürekli göreceli olarak odaklanma yapar ve sabitlenir (Stabilitaet); önceden yaygınlaşmış hazır olanı almaya eğilim (Konformitaet); bireysel deneyimlerden ziyade toplumsal iletişimle kazanılır (Second- Hand- Karakter); ayrıca az sayıda nitelik ve basit kombinasyonlarla sınırlanmıştır (Reduktion); güçlü duygulara sahiptir (affektive Faerbung); otomatik dikkate almaya ve karar vermeye sevk eden şablonik biçimlerdir (Schablonenwirkung). Böylesi bir perspektifte stereotipin fonksiyonları genellikle karar verme süreciyle bağlantılıdır; Karar verme sürecini ise ölçülemeyen ön yargılar belirlemektedir (Inadaequatheit) (Schweinitz, 2001:18).

İkinci temel tartışma noktası ise stereotiplerin Lippmann için kişiler arası entegrasyon sistemi olarak işlev görmesidir. Stereotipler ona göre düşünce ve davranış beklentileri ile bağlantılı kognitif örnekler olarak toplum ya da grubun bireyi belirlemesidir. Bu da bir kültürel

standartlaşmanın toplumsal kodu olarak hizmet görme anlamına gelmektedir. Bu tarz kültürel olarak standartlaşmış toplumsal kodlara dayanan ahlak kurallarını merkeze alan psikolojik, sosyal ve tarihsel stereotip modeli durmaktadır. Sonuçta stereotipler daima kişiler arası uzlaşımın ve toplumsal düzenleme mercisi olarak da sunulur. Lippmann etkileşim işlevi için bunun vazgeçilmez olduğunu ileri sürmektedir: “ Dış dünyanın uğuldayan, büyük, yaşayan karmaşası içinde kültürümüzün bize tanımladıklarına göre seçim yaparız ve kültürümüzün bizim için stereotipleştirdiği biçimler içinde seçim yapıp algılamaya eğilimliyiz” (Lippmann,1964:63). Zira stereotipler sonradan edinilen tipik karakteristikler değildir, daha çok kişinin tekrar tekrar etkisi altında kaldığı sempati ve antipati içeren, kendi anlamlandırma mekanizmasına uymakta ve daha çok korku, sevinç, arzu, gurur, ve ümit gibi duygusal durumlarla yüklü subjektif tercihlerdir. Sonuçta Lippmann bireyin savunma aracı olarak stereotipin değeri üzerine argümanını kurmaktadır. Buna göre stereotipler bizim kendi kimliğimizin garantisi, yaşadığımız toplumdaki mevkiimizi ve haklarımızı içeren değer bilincimizin yansımasıdır. Orada inancın, normallığın ve güvenin cazibesini buluruz ve bu bağlamda stereotipleri tahrip edecek herhangi bir saldırı karşısında evrenin düzenine karşı bir saldırıymış gibi algılarız (Lippmann, 1964). Bu nedenle stereotipler duygusal bir karakteristik taşımakta ve bu duygusallığı pekiştirmeye hizmet etmektedir. Bu duygusal karakteristiğinden dolayı Lippmann’ın stereotip üzerine düşüncelerini tek bir modele indirgeyerek formüle etmek ve metafor zenginliği içinde kafamızdaki resimler ile açık bir formül oluşturmak oldukça zordur. Birbirine bağlı psikolojik mekanizmaların bütünlüğü üzerine bir yapı kurar ve bu yapı bilme teorisinin dış dünya ve -algılama, düşünme ve iletişime dayanan- iç dünya arasındaki uyumsuzluk problemine dayanır. Bu iç dünya sabit izlenimler repertuarımız olan kafamızdaki imgelerdir. Lippmann, argümanında algılama ve düşünmenin yapısal olarak çoklu, subjektif, sabit kültürel karakterine ve gerçeklik ile onun algılanma tarzı arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Bu uyumsuzluk sürecinde gerçekliğin görülüş tarzındaki kalan tortular ise stereotip olarak isimlendirmektedir. Lippmann stereotipin dış dünya ve onun algılanması arasındaki uyumsuzluk yaratan karakteristiğinden başka iki düşünce motifini daha barındırdığını açıklar. Birincisi bilgiyi seçici ve ekonomik işlemeyi mümkün kılan “tipolojik şematik” motiftir. İkincisi ise alışkanlıklara ve geleneğe dayanan, aynı zamanda özdeşlik ve uzlaşma unsurunu da içinde barındıran, topluma uyum sürecinde otomatik olarak kullanılan “dayanıklılık” motiftir.

Lippmann, stereotipin zıtların birliğinden oluşan doğasını kognitif kayıp ve biçim bozumu olarak tarif etmesine rağmen, bu olguyu negatif bir bakış açısıyla değerlendirmek yerine düşünsel yönelimin bedeli olarak değerlendirir. Zira dış dünyayı algılama ve gerçekliğin sunumu temelde ne tam ve mutlak olarak düşünülebilir, ne de sübjektif kültürel şartlarla ilgisiz olarak düşünülebilir, bilakis ilişkilere bağlı sonuçlar olarak sabittir. Kognitif kayıp ya da biçim bozumuna meyil göstermek ise pratikte kafamızdaki kalıcı resimler gibi işlev görmektedir. Lippmann'ın kognitif bilimlerdeki modern davranış düzenini inceleyen temel argümanı Dewey ve James'in (1910) pragmatizmine yaklaşmaktadır. Lippmann prensipte stereotipi içinde yaşanan dünya ile baş etme ve toplumsal davranışların istikrarlılığına hizmette verimli bir olgu olarak anlıyordu.

Hofstaetter (1969) ise Lippmann'ın stereotip kavramının gerçeğe uymayan biçim bozucu niteliğini ortaya koyup uyarmasına rağmen, onu pozitif bir bakış açısı ile vurguladığını açıklamaktadır. Ona göre basitleştirme ve şemalaştırmayla düşünce ekonomisi yapılmaktadır. Zira arkadaş çevresi içinde yakın arkadaşlar ve rakipler arasında bireysel anlamda anlam kopukluğu söz konusu değildir. Fakat modern yaşam süreksiz ve parçalanmıştır. Öncelikle insanların bedensel uzaklığı, süreklilik içindeki hayati ilişkileri ayırmaktadır (Örneğin işveren, işçi, memur, seçmen gibi). Yakın arkadaşlık kurmak için ne zaman ne de imkan vardır. Bunun yerine iyi bildiğimiz tipik karakteristikleri ile kafamızda taşıdığımız stereotiplerle dolu imgeleri kullanmaya eğilim gösteririz(Hofstaetter,1969:6).

Lippmann'a göre genelde biz gördükten sonra tanımlamayız, bilakis tanımladıktan sonra görürüz. Zira kültürümüz bizim görme biçimimizi belirleyen tanımları önceden bize kazandırmaktadır ve kültürümüzün bizim için stereotipleştirdiği biçimleri algılamaya meyilliyiz. Lippmann'ın önceden ortaya koyduğu bu görüşler modern sosyal psikolojide kullanılan "toplumsal algı", "ilişki sistemi", "kognitif yapı" ve "inanç sistemi" kavramları altında sonradan ele alınmıştır (Hofstaetter,1969:7).

Sosyal psikoloji ve sosyal bilimler alanında stereotip konusunda yüzlerce çalışma yapılmıştır, fakat genel geçer, sabit, sınırlı bir olgu olarak stereotip tanımlanamamaktadır. Lippmann'ın teorik açıklamaları günümüze kadar bu konuda yapılan çalışmalarda çıkış noktası olmuş, özellikle Amerikan sosyal bilimcileri Daniel Katz ve Kenneth Braly**'in 30'lu yılların başlarında yayınlanan ırk ve ulusal stereotipler ile ilgili deneysel

** Katz, Daniel, Braly, Kenneth W. (1933), "Racial stereotypes of one hundred college students", In: Journal of Abnormal and Social Psychology:30, s.280-290.

çalışmasında oldukça etkili olmuştur. Buna dayanarak iki psikolog karakter ve davranış listesini geliştirirler.

Tanımlama sorunsalı

Stereotip taslağını tanımlama çabaları stereotip çalışmalarının başlangıcı olarak kabul edilen Katz ve Braly'den (1935) beri tekrar tekrar denenmiştir. Katz ve Braly nitelik listesi metoduyla yürüttükleri araştırmalarda bir grubun tipik karakteristiğini ortaya çıkarmaktadır. Onlara göre stereotipler demir atmış sabit izlenimlerdir ve çok az gerçeğe uygunluk gösterip onu yansıtırlar. Bu bağlamda önce tespit edip sonra gözlemleriz. Bu bağlamda Brigham (1971) etnik stereotipler için tanımları altı kategoriye ayırmaktadır.

1. Yanlış genelleme olarak stereotip,
2. Belirli bir geçerliliği olmayan yapılar olarak stereotip
3. Kategori ve taslak olarak stereotip
4. Yanlış düşünce sürecinin ürünü
5. Kalıcı nitelikli genelleme
6. Alışkanlık olarak stereotip

Daha sonra Ashmore ve DelBoca(1981)bu altı tanımlamayı stereotiplerin negatif ve pozitif içeriğine göre ayırtmıştır. Miller (1982) ise stereotip içeriğinin pozitif ve negatif değerli niteliğine “uzlaş kaynağı” ve “hatalı karar” olarak iki nitelik daha ekleyerek dört tanımlama biçimi geliştirir. Stereotip taslağına “uzlaş kaynağı” olarak yeni bir tanım kazandırır ve bu tanım mutlak bir yapısal karakteristik taşımak sorunda değildir. Bu bağlamda spesifik grup ya da kültürel stereotiplerin yanı sıra kişilik ya da karakter stereotipleri de vardır. Sosyal psikolojik açıdan tutumlar ile bağlantılı olarak stereotipler sürekli benzerlik taşıyan olarak görülmektedir. Terminolojik olarak daha çok ülke, ırk ve diğer toplumsal gruplar hakkında hüküm verme konusunda tespitlere dayanmaktadır. Bu bağlamda bütünsel bir stereotip konseptinden söz etmek mümkün değildir. Artan bir bölünme ile karakterize edilmektedir. Terminolojik kullanımında güvenilir bir işaret olarak kabul edilmemektedir.

L. Waldemar' a göre günümüzde stereotip araştırmaları genelleştirme, hatalı düşünce sürecinin sonucu, kategorleştirme ve alışkanlık olarak dört farklı bakış açısına göre sürdürülmektedir (Waldemar,1982:8-9).

Genelleştirmede grup üyeleri üzerinde ya da grup hakkında yanlış bir değerlendirme de yapılabilmektedir. Örneğin hiç de inatçı olmayan bir kişinin, üyesi bulunduğu toplumun belirli bir karakteristiği olması nedeniyle,

inatçı olarak nitelendirilmesidir ya da kişinin kendisi inatçıdır, çevresinde inatçı nitelikte insanlar yoktur. Genelleştirme yeni bir bilgi alma durumu, motivasyon değişimi durumlarında hatırda kalıcı olmakta ve kesin bir karakteristik göstermektedir.

Hatalı düşünce sürecinin sonucu olarak stereotipi değerlendiren bazı araştırmacılar genelleştirme bakış açısının etkisinde kalarak, şu soruyu sormaktadır: gelenekleşmiş genellemeler nasıl sınırlandırılabilir? Bu soruya verilecek ilk yanıt stereotipler mantıklı olmayan, hatalı düşünme sürecinin bir sonucudur. İkinci yanıt ise hatalı düşünce sürecinin temelinde bulunan bilginin şüpheli kaynağa dayanabileceğidir.

Zira kişileri ve olguları tanımak, onları çok yanlı bakış açılarıyla ve kendi özgünlükleri içinde algılamaya çalışmak, zihinsel olarak yorucu ve zaman alıcı olduğundan, bireyler bu yorgunluktan kaçınmakta ve kendilerinden önce oluşturulmuş ve bir parça da gerçeklik taşıyan yargılara kolayca kapılabilmektedirler. Genellikle uymacı davranış özelliklerine sahip olarak toplumsallaşan bireyler, bu uymacı davranışları aracılığıyla zihinsel tembelliğe alışacak ve uymacı davranışlar ile tek tipleştirmeye meyilli olacaktır. Uymacı ilişkilerde bulunabilmek, bir ölçüde toplumsal olarak verilmiş kategoriler içinde düşünmekle mümkündür (İsen ve Batmaz, 2002:194).

Katz & Braly'in(1933) ulus ve ırk araştırmalarında olduğu gibi stereotipler, kategorilerin kullanımı aracılığıyla bir içerik kazanmaktadır. İnsanların bir kategoriye ait olması yeterli olarak görülmektedir. Buna göre belirli bir ırka karşı negatif fikirler ve ön kabuller stereotip olarak geçerlilik kazanır. Bu bakış açısı stereotipleri kognitif sistemin düzenleyicileri olarak değerlendirmektedir. Ulus ve ırklara ait bir alışkanlık olarak stereotiplerin değerlendirildiği görüş fazla itibar görmemiştir. Zira bu görüşe göre stereotip olarak saptanan önyargı karakteristiği taşımaktadır (Six,1987:44).

Stereotipin "hatalı" ya da "ön genelleme" gibi tanımları onun geçerlilik açısından eksikliğini vurgulamaktadır. Bu da karakter dağılımının asla mümkün olmayan doğru kimliklenmesi sürecine dayanmaktadır. Stereotip ve önyargılar konusunda yapılan araştırmaların ortak dayanak noktası, kendi ya da diğerine ait stereotip ya da ön yargının "çekirdek bir gerçekliğe" dayandığıdır. Bu tarz tanımlama biçimi stereotiplerin daha çok olumsuz olarak değerlendirilmesi sonucuna götürmektedir, oysaki olumlu ön yargı ya da stereotiplerin varlığı da gözlenmektedir. Elbette stereotipler ve ön yargıların bir kısmı hüküm süren değerleri yansıtmaktadır, fakat bu tarz etnik, ahlaki, normatif standartların olduğunu farz etmek bir uydurmadan ileri gitmemektedir.

Stereotip ve ön yargının modern tanımlama biçimleri bireyin algısı ve toplumsal yargı araştırmaları bağlamı içinde ele alınır ve kognitif sosyal psikolojinin araştırma programının görevidir. Buna göre stereotipler toplumsal yargının diğer biçimlerinden ayrılmaz, bilakis bir grubun spesifik niteliklerine bağlı düşüncelerin belirli bir setidir (Ashmore ve DelBoca, 1981:16). Toplumsal yargıların oluşumunda genelleme, kategorileştirme ve evrimleşme gibi olgular stereotipleşme sürecindeki anlamları doğurmaktadır. Stereotiplerin hem işlevsel önemleri vardır (kendi değerini yükseltip, diğerinin değerini küçümseme), hem de değişimi meşrulaştırır (Miller, 1982:31). Zira standart yargılardan vazgeçme kognitif, normatif ya da deneysel değerlendirme için yararlı bir emare olarak kabul edilir ki bu sayede stereotip ve ön yargı olarak ortaya çıkan olgular bireysel ve toplumsal olarak tespit edilerek değiştirilir.

Stereotipin Araştırma Alanları

Stereotip araştırması Bergler & Six (1972) in kabul ettiği 6 alanda yapılmaktadır (Aktaran: Waldemar,1982:9-10):

1. Ulus ve ırk Stereotipleri: bu alan Katz & Braly'in (1933) meşhur araştırmalarından sonra en çok çalışmanın yapıldığı alandır. Bu araştırmada öncelikle ulus ve ırk üzerine hüküm verme konusu önem taşımaktadır. Bazen de bir halk grubuna üyelik kimliğinin tespit edilmesinde de kullanılmaktadır.
2. Kişi Stereotipleri: Rol tanımlamasına yönelik olarak yapılan araştırmadır, örneğin, tipik ev kadını gibi, bir kişinin fizyonomisine dayanarak karakterinin tanımlanmasıdır.
3. Meslek Stereotipleri: Rice (1926)'ın Vpn gazetesi resimlerinden kişilerin mesleklerini değerlendirdiği çalışmasından beri bu alanda çok sayıda araştırma yapılmıştır.
4. Bölgesel Stereotipler: bölgesel halk gruplarının araştırılmasıdır.
5. İdeolojik Stereotipler: Bu alanda yapılan çalışmalar daha çok politik gruplar, dini cemaatlerin v.s. imajı üzerinedir.
6. Ekonomik alandaki stereotipler: bu araştırmanın öncelikli ilgi alanı belirli kurumların, hizmet sektörlerinin ya da ürünlerin temsilini içermektedir.

Toplumsal Yaşamda Düzeni Sağlayan Kategori Olarak Stereotip

Stereotiplemeye temel algısal kognitif bir süreç olarak bakan Tajfel, stereotipleri kategorizasyon sürecinin özel bir hali olarak değerlendirmektedir. Buna göre aynı kategori içinde yer alan özellikler arasındaki benzerlikler algı sırasında ön planda tutulurken, farklılıklar en düşük düzeyde tutulur.

Kategori gurupları arasında ise bunun tam tersi olur, farklılıklar abartılarak algılanır, benzerlikler en düşük düzeye indirilmektedir(Aktaran: Arkonaç, 2001:100). “Yani kategorizasyon objektif olarak aynı olmayan iki şeyi aynı olarak değerlendirmeye hizmet etmektedir. Dolayısıyla kategorizasyon, uyarıcı dünyasını basitleştirmeyi ve çarpıtmayı içermektedir” (Paker,1994:27).

Stereotip, karmaşık tasarımlardan kaçınma ve basitleştirme olarak formüle edilmekte ve buna göre insan karakteristikleri de ön kabullere dayanan izlenimlere göre kategorileşmektedir. Tajfel (1969)’e göre kategorizasyon, insanların fiziksel ve toplumsal çevrelerini tasnif etme ve düzenlemelerini açıklayan bilişsel süreçlerdir. Bu bağlamda kategoriler oluşturmak, nitelikleri ortak ve benzer olan şeyleri bir araya koymak demektir. Bu nitelikler şeylerin objektif nitelikleri olmayabilir; çeşitli şeyler, yararlılıklar, işlevsellikleri, görünme sıklıkları, değerleri gibi farklı açılardan aynı veya farklı kategorilere konabilir... Kategorizasyonun rolü, çevreyi sistematikleştirmektir ve sistematikleştirme, basitleştirme ile mümkündür. Bu da insana çevre değişiklikleri ile başa çıkma imkanı vererek, yaşam olaylarının anında tanınmasını ve bir düzen içine konmasını sağlayan bir bilişsel tasarruf imkanındır (Bilgin,1996:79). Bunu toplumsal bağlamda “bir grup insanın, kendi gurupları veya bir başka grup hakkında paylaştıkları gizli teoriler” (Arkonaç,2001:99) olarak da tanımlamak mümkündür (genellikle bir ırk, ulus, meslek, toplumsal sınıf ya da cinsiyet gibi). Burada söz konusu olan düşüncede canlandırılan izlenimleri dikkate almaya sevk eden etki ve zihniyetinin şekillenmesidir. Bu izlenimlere dayanarak farklı sosyal bilimsel stereotip araştırmalarında nitelik katalogları oluşturulmuştur.

“Billig (1985) ise, biliş mekanik bir model içinde ele alan kategorizasyon yaklaşımını eleştirir. Billig’e göre, düşüncenin esnekliği, hoşgörü, düşüncenin tartışmacı doğası bu yaklaşım çerçevesinde göz ardı edilmektedir. Eğer kategorizasyon, özel bir uyarıcı genel bir kategori içine yerleştirme ve diğer uyarıcılarla guruplama sürecine göndermede bulunuyorsa, bunun karşıtı ayrıştırma (particularization), belirli bir uyarıcının genel bir kategoriden ayrılması sürecine gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda ön yargı, kalıp yargı düşüncedeki doğası gereği engellenemez olarak kalsa dahi, kaçınılmaz değildir” (Aktaran: Paker,1994:27).

Toplumsal Uyum Ve Zıtlıkları Tanımlamakta

Stereotipin Kullanımı

Lippmann stereotipi eleştirel kültür kuramı içinde kullanmış ve genel toplumsal standartlara sıkı bağılı insanın anlama karakteristiğini ortaya koymuştur. Piaget ise gelişim psikolojisi içinde stereotipleri değerlendirir ve ona göre stereotipler, sadece algılama ve tanımaya göre yapılanmamakta,

bilakis bir yer ve zaman sürekliliği içinde olan davranışlara göre tespit edilmiş kategori şemalarıdır. Piaget bilginin salt duyumlar aracılığıyla kazanılmadığı, bilakis öğrenmenin sınırlı ve birbirini izleyen önceden var olmuş kalıpları olduğunu kabul etmektedir. Bir başka deyişle, çocuk için (hatta bir yetişkin için) dünya, yalnızca onun bir anlam verebildiği öğeler arasındaki ilişkilerden ibarettir. Bu anlamı belirleyen ise zaten zihinde var olan mantık şemalarından başka bir şey değildir. Çevreden gelen yeni bilgiler, bilişsel yapıda (yani şemaların oluşturduğu yapıda) en az değişikliğe yol açacak biçimde emilir. Bu da Piaget' in kuramında zihinde var olan bilgilerin elden geldiğince az değişmesine ve böylece uyum sağlayıcı özelliklerin korunmasına yönelik süreci açıklayan özümleme (assimilation) kavramına tekabül etmektedir. Özümleme ise, çevredeki uyarıcıların değerlendirilmesinde, yeni bilgilerin o ana kadar öğrenilen bilgilere bağlı olarak işlenebileceğidir. Bu bağlamda bilginin çeşitli biçimleri hiçbir zaman yalnızca duyumdan ya da algıdan türemez; bunların yanı sıra davranış şemalarından ya da çeşitli düzeylerdeki işlemsel şemalardan tüer ki, bu şemaların her ikisi de salt algıya indirgenemez. Ona göre çocuğun öğrenmesi, belirli yaş ve aşama gruplarında evrensel özellikler gösteren bir sıra izleyerek olmaktadır. Her bireyin algılama yetisini oluşturan özümleme ve uygunlaştırma ilkeleriyle işleyen eş güdülmeme ve uyum gösterme (adaptasyon) kapasiteleri bulunmaktadır. Piaget bir yandan bazı içsel belirlenmiş yapılara önem verirken, bir yandan da aşamalı bir geçiş süreci önerdiğinden, dış etkilere de aynı ağırlıkta olmasa da değer verilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu yaklaşım hem bireysel farklılıkların nedenlerini açıklayabilmekte, hem de bireylerin belirli yaş guruplarında nasıl ortak karakterdeki davranışlarda bulunabileceğinin ipuçlarını vermektedir (Aktaran: İsen ve Batmaz,2002).

Amerikan psikolojisinde Thomae (1959) kalıplama ve sabitleme aracılığıyla oluşan bir gelişim modeli ortaya koyar. Bu modele göre birey tek başına gelişim alanını tespit edemez, zira o kendi iç dünyasının biçimlemesini öncelikle toplumsal kültürün verili yapısına uyum sürecinin akışı içinde kazanır. Bu bağlamda toplumsal öğrenme aracılığıyla birey kültüre uyum sağlamaktadır. Bu bakış açısı gelişim psikolojisi ve sosyal psikolojinin ilişkisini geliştirmiştir. Hem bireysel gelişim hem de bireyi kuşatan kültürün biçim ve içeriğinin benimsenmesinin şartı olarak bu kültürün gelenekselleşmesi toplumsallaşma süreci ile açıklanmaktadır. (Aktaran: Hofstaetter,1969:14).

Toplumsal değişim üzerine bir başka teorik bakışı Ogburn (1922) ortaya koymaktadır. Buna göre kültürel yapının farklı alanlarda farklı

gelişim hızı gösterdiğini, özellikle teknolojik gelişmeler sonucu maddi kültürün arkasındaki aksayan manevi kültürü ele almaktadır. Teknolojik gelişmeler yetişkinler için var olan toplumsal çevrenin kalıplarına ve sürekliliğine uyum aracılığıyla yumuşak bir geçişten ziyade, toplumsal kültürel yapıda ani ve radikal değişimlere yeniden uyum sağlamayı gerektirmektedir. Böylesi durumlar için göçmenler örnek olarak verilebilir. Bunlar kendi kültürünün içselleştirdiği değer kalıplarını yeni kültürün ona yabancı gelen değerleri ile karşılaştırır. Onun için anavatanının kültürü aracılığıyla edindiği kalıplar yeni kültürel çevreye uyumda bir engel teşkil eder (Akkulturation). Bu gibi durumlarda diğer kültürün bütünsel bağlamı içinden bir unsurun alınması ve o unsurun tüm gurubun genel karakteristiği olarak benimsenmesi söz konusudur ve bu da stereotiplere yol açmaktadır (Hofstaetter, 1969:15). Etnik merkezli kişilik kendine ait olanı kıymetlendirme ve yabancı gurubu değersizleştirme aracılığıyla stereotip biçimlerin oluşup yaygınlaşmasında anahtar rol oynar (Hofstaetter, 1969:17). Burada kendi grup değer sistemine uygun bakış açısının dışında diğer grupları algılayamama sonucunda otomatik olarak dış gruplar zihinde stereotipli bir şekilde temsil edilmektedir. “Stereotipler dış grubun iç gruba –ahlaki bakımdan kabul edilebilir olana- yakınlık ve uzaklıklarına göre aşamalı bir sıraya yol açar ve dolayısıyla olumlu bir kendini değerlendirmeye katkıda bulunmaktadır” (Harlak, 2000:40). Bu bağlamda streotipler aşırı genelleşmiş, değişkenliği göz ardı eden ve bireyselliği inkar eden imajlar olarak uyum sürecini etkilemektedir.

Peter Hofstaetter (1969) “Stereotiplerle Düşünmek” adlı çalışmasında Lippmann’ vari işlevselci düşünce içinde stereotiplerin değerini tekrar ele almıştır. Lippmann’ın kişiler arası etkileşimdeki entegrasyon sürecinde grubu temsil eden insan üstüne odaklanmıştır. Hofstaetter stereotipleri grup içinde uzun süreçte oluşan göreceli birbirine benzerlik ve kendi ya da diğer gurubun (Auto-und Heterostereotype) üyeleri hakkında gurup aracılığıyla yayılan temsiller olarak ele almaktadır. Bu temsiller ön yargı olarak ortaya çıkmaktadır, çünkü bunlar bireyin algılama ve karar vermesinde önceden var olan örnekler olarak birlikte belirlenmektedir. Lippmann gibi Hofstaetter’de

* Lippmannın ahlak kuralları gibi toplumsal normlara göre düzenlenen davranışlar aracılığıyla toplumsal ilişkilerin kalıcı ve istikrarlılığını vurgular. Aynı zamanda bu normların kabulü ve bilinirliği aracılığıyla ekonomik düşünme fonksiyonuna dikkat çeker ve bu tarz düşünme otomatik düzenlemeyi de kapsar. Bu bağlamda stereotipler bireyin manevi benimseme sürecinde bireyin ruhunda duygusal olarak da benimsenen değer bilincinin kalıcı düzenleme biçimi olarak fonksiyon görmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: W. Lippmann 1964:72.

anlamsal kayıp ve çarpıtma olgularını vurgulamaktadır. Bu kayıp ve çarpıtmayı işlevselciliğin bedeli olarak kabul etmektedir. Toplumsal etkileşim işlevini ön planda tutarak, sabit temsil problemini ikinci plana atmıştır (Hofstaetter,1969:7-8).

Sabit temsil kriterlerini denemek mümkün olmadığı halde bunlar yine de belirli kati özelliklerini korumaktadır. Temsil etme olarak stereotip sıklıkla uydurma biçimlere dayanmakta, bu nedenle gerçek bilgi stereotiplerin içinde bastırılmaktadır. Toplumsal uzlaşma kurumu olarak ve kimlik bilinci açısından kılavuz resim olarak vazgeçilmezdir. Bu da stereotipin mücadele edilmesi gereken bir olgu olarak negatif değerlendirilmesine yol açmaktadır. Stereotip taslağı üzerine Lippmann'ın görüşlerini çıkış noktası olarak alan sosyal psikolojinin temel çizgisi, kişiler arası etkileşim, dinamik grup işlevi, sosyo kültürel uyum mekanizmasını araştırmaktır. Bu bağlamda stereotip dinamik ve çok çeşitli enformasyonu algılamakta insan psikolojisinin sınırlılığının bir sonucu olarak görülür.

Waldemar (1982), stereotiplerin oluşum sürecinin psikolojik sebepleri ve buna bağlı biçim bozumu olgusunu araştırmıştır. Cazip sınıflandırma (Reizklassifikation) aracılığıyla kognitif şeffaflık oluşması kaçınılmaz olarak biçim bozumunun gereğidir. Bu "biçim bozumu" olgusu insan psikolojisinin biçimsel ve içeriksel uygunluklara dayanan benzerlik anlayışının sonucudur. Waldemar'e göre "benzer tanıtıcı nitelikler içeren ve aynı sınıflama içindeki durumlar, olduğundan daha çok benzer olarak görülürler (Generalisierung). Aynı zamanda farklı tanıtıcı nitelikler içeren ve bunun için de farklı sınıflandırılan durumlar, olduğundan daha farklı olarak görülmektedir (Dichotomisierung). Genelleme ve farklılaştırmanın çarpıtma etkisi stereotipler içinde sistematik olarak kabul edilerek, stereotipleşmiş algılama içinde bastırılırlar" (Waldemar, 1982:14).

80'li yıllardan beri Amerikan araştırmalarında ve öncelikle Stephan W.G. 1985 yılında yazdığı "Intergroup relations" başlıklı makalesinde kognitif bakış açısını stereotip teorisi içine yerleştirmiştir. Bu teoriye göre stereotipin kurulmasının sebebi ne sosyal ne de kişisel türdendi, bilakis zihinsel kavrama sisteminin ve insan düşünme yapısının bir sonucu idi. Teorinin kurulmasında düşünce yapısının nasıl işlediği ve hangi uyarıcıların toplumsal davranışları ortaya çıkardığı sorunu merkezi bir rol oynar. Stephan W.G. yine 1989 yılında "A cognitive approach to stereotyping" başlıklı çalışmasında insanın sosyal öğrenme sürecinde kazandığı stereotipleri kategori şemasına yerleştirir ve kognitif bilgi çalışmasındaki modeli üç hafıza sistemine (memory systems) ayırır: "declarative memory" (bildirimsel bellek), "production memory" (üreten bellek) ve "working memory" (çalışan

bellek). İlk ikisi göreceli olarak durağan iken sonuncusu hareketlidir. “Declarative memory” geniş ölçüde gerçeklere dayanan bilgiyi içerir. “Production memory” süreç hakkında bilgi veren kategorileri içerir ve “working memory” sisteme her zaman giriş yapabilecek kategorilerden oluşur ve burada en aktif kategoriler en sık ortaya çıkanlardır. Stephan diğerinin imgesine dair stereotip taslağını sosyal psikolojik konu geleneği içinden bakar ve stereotipi grup kognitifi olarak kabul etmiştir. Öncelikle kognitif sürece etki eden kalıplaşmış stereotip beklentilerle ilgilenmiştir. Bu bağlamda geliştirdiği “kognitif enformasyon süreci modeli”nde nitelikler seti olarak stereotipler görülür ve önceden tanımlanan temel kategoriler ile birleştirilir. Bunlar hiyerarşik düzenlenen mantık şeması olarak tanımlanır. Stephan, bir taraftan insan aklının genel olarak bilgisayarın çalışma biçiminin niteliklerine benzediğine ilişkin temel düşünceye tekabül eden kognitif düşünceye yakınlık gösterirken, diğer taraftan Lippmann’ın ortaya koyduğu enformasyonu doğru algılamaya mani olan çarpıtma sorunu çerçevesinde stereotiplere odaklanır (Aktaran: Schneider1992).

Stereotipler konusunda Stephan’ın çalışmaları kişinin öncelikle başkalarının davranışları hakkında ön yargıları tasdik ettirecek enformasyon aramaya ve bulmaya eğilimi olduğunu ve algılama sürecinde bu önyargı ve beklentilerin etkili olduğunu açıklar. Böylece stereotipler konusunda önyargının rolünü vurgular.

Stereotip ve Önyargılar

Stereotipleri algılarımızı tamamlayıcı efekt olarak ele aldığımızda, beklentilerimize uyan örnekler farklı durumlar karşısında farklılık algımızı daha da güçlendirmektedir. Bu bağlamda daha sonraki teorisyenler stereotip ve ön yargıyı farklılığı destekleyici mekanizma olarak eş anlamlı ele almışlardır. “Önyargı, esasta sosyal farklılaşmayı inşa etmeye yönelik bir eğilimdir. Tıpkı stereotip gibi, sosyal gerçekliği kabaca şematize etmeye dayanan bir sürecin bir ögesidir. Stereotipler ve önyargılar, insanın gerçekliğe ilişkin sosyal ve zihinsel temsillerinin bir biçimidirler”(Bilgin, 1996:99). Bu birbiriyle ilişki içindeki iki olgu gerek işlevsel gerekse anlamsal olarak farklılık göstermektedir. Bilgin bu iki olguyu şöyle tanımlamaktadır: Stereotip, tıpkı bir kalıp bir klişe gibi, algı, bellek ve temsilleri etkileyen bir bakış çerçevesi; önyargı ise deneyimden önce a priori bir yargı olarak kanaatleri etkileyen bir hareket noktasıdır. Bu anlamda stereotip önyargıyı bir tür taşıma, ona destek olma, zemin hazırlama işlevi görür (A.g.k.:99). En kaba çerçevede stereotip “bir grup hakkında sabit beylik fikir” olarak tanımlanırken, önyargı “varsayılan ırk, etnik, köken, cinsiyet v.b. özellikler temel alınarak bir kişi veya grubun olumsuz

karakteristiklere sahip olduğu; veya yetersiz olduğu yolundaki inanç” olarak tanımlanmaktadır (Aktaran: Paker, 1994:24)

Stereotip, ön yargıları besleyen, koruyan önemli bir mekanizmadır. Belirli bir kategoriye ait kişilere ilişkin enformasyonların algılanmasındaki ve işlenmesindeki rolleri yanı sıra, gruplar hakkındaki beklentileri de etkiler. Bazı hallerde, ön yargıların gelişmesine yol açıp, ayrımcılığa zemin hazırlar. Literatürde kullanıldığı şekliyle, stereotipler, genellikle sözel ifadelerde ortaya konmaktadır. Önyargılar ise, daha geniş bir ifade alanına sahiptir; stereotip, daha ziyade tek biçimli bir nitelik taşıırken, önyargı, çok sayıda stereotipi (örneğin ırk, din, cinsiyet stereotipleri) kapsayabilir. Bir bakıma stereotip, sosyal temsillerin işlevsel yanını, önyargı ise yapısal yanını ifade etmektedir (Bilgin, 2003:367-368).

Önyargı ve stereotipler, sosyal etkileşimin bir ögesidir; çünkü belirli bir toplumda paylaşılmış ortak algılara dayalı bir sosyal hayatın vasıtasıdır; gerçeklik üstünde yaptıkları çarpıtmalarla grubun ortak “hakikatleri”ni pekiştirirler. Bu anlamda tümevarım ve genellemelerde bir hata, bir eksiklik gibi düşünmek doğru görünmez. Önyargı ve stereotipleri salt bilişsel açıdan ele alıp, bilgi işlem süreçlerinin bir fonksiyonu saymak, onların sosyal etkileşimdeki rollerini gölgeler, önyargı stereotipleri bir kader haline getirir (Bilgin, 1999:71).

Stereotip ve ön yargıların oluşum ve değişimi ile ilgili teorik açıklamaları üç grupta kısaca özetlemek mümkündür (Six 1987):

Sosyo kültürel yaklaşım, stereotip ve önyargıların oluşumunun değerlerin ve normların içselleştirildiği erken çocukluk öğrenim sürecine dayandığını savunur. Bu süreç kalıcı ve değişime dayanıklı stereotip ve ön yargılardan sorumludur. Ayrımcılığın kurumsal biçimlerinden olan yabancılar yasası, belirli ülkeler için göçmen sınırlaması gibi olgular stereotip ve ön yargının günlük hayattaki kabul edilen biçimleridir.

Kinder ve Sears (1981), sosyo kültürel olguların devam eden değişkenlerini -Protestan etiğine dayanan geleneksel Amerikan değer temsillerinin karışımı olan bireyselcilik, disiplin, itaat gibi - sembolik ırkçılık olarak vurgularlar. Schöbach ve arkadaşları (1981) hem 14-15 yaşlarında öğrenciler, hem de yüksek öğrenim görmüş temsili örneklemelerde eğitilmiş kişilerin daha az önyargılı olduklarını tespit etmiştir.

Psikodinamik yaklaşım, kişinin politik, ekonomik, toplumsal kanaatlerindeki ideolojik örneklerin kurulmasını, genel etnik merkezli davranışa yatkınlığa dayandırmaktadır. Bu ideolojik örnekler ben ve ben üstünün anlaşılması ve onun belirli psikoanalitik uzlaşımlarının sonucu olarak ailesel eğitim pratikleri aracılığıyla meydana gelir. (örneğin kişilerin

yaşadıkları engellemeler sonucunda hissettikleri fakat dışı vuramadıkları duyguları daha sonra bir düşmanda kişileştirmesi olan “Günah Keçisi Kuramı” ya da babanın otorite figürü olduğu ailelerde karşı fikirleri söylemesine izin verilmemiş kişilerin, bu engellenmeyi sonraki yıllarda dış gruplara öfke ve düşmanlık şeklinde kendini gösterdiği “Otoriteryen Kişilik Kuramı” gibi) Bu tarz düşünce biçiminin denenmesi çok zor olduğundan, açıklamalarının değeri ve kabul edilebilirliği tartışmalıdır.

Kognitif yaklaşım, stereotip ve ön yargıların nasıl kurulduğunu göstermekte, kategorileştirme ve toplumsal algılama ile ilgilenmektedir. Bu kategorileştirme sürecinde iç grup farklılığının minimalize edilmesi ve dış grup farklılığının maksimize edilmesi söz konusudur. Kategorileştirme süreci – ve bunun sonucu stereotiplerden başkası değildir- birçok insan tarafından toplumsal sistem içinde paylaşılır ve bunun sonucu toplumsal, kolektif ya da ulusal stereotipler oluşur. Kategoriler kognitif yapılanmaya ve değer sisteminin kazanılmasına hizmet eder – kendi grubunu tercih etme, grup ideolojisi ve grup ayırımının idame etmesi düşüncesi-, aynı zamanda dış gruba karşı davranış tarzını haklılaştırır.

Bu temel kategorileştirme süreci üzerine Tajfel (1975) gruplar arası davranış teorisini kurar. Bu teori kısaca şöyle özetlenebilir: Farklı kategori ya da gruplara ait, farklı nitelik boyutuyla ilişkili, kişi eksenli toplumsal kategorileştirme sürecinde kişinin toplumsal çevresini görünür kılan kategoriler vardır. Bu tarz kategorize etme aracılığıyla kişi kendi pozisyonu hakkında bilgi sahibi olur ve kendi toplumsal kimliğini kazanır. Kişi eksenli kategorileştirme sürecinin içeriği ve onun toplumsal kabulü diğer kişi ya da gruplarla kıyaslama aracılığıyla kazanılmaktadır. Bu şartlar altında bir kimse pozitif bir toplumsal kimlik edinmek istediğinde, grup içinde kendisine yakın bulduğu nitelikler aranmakta ve diğer gruba ait olanlardan farklılaştırılmaktadır. Bu sınırlandırma süreci, önceden mevcut olan grup farklılıklarının devamlılığını ve stereotiplerin kurulmasını sağlamaktadır. Stereotipler grup içinde dağınık niteliklerin üst üste binmesi ve genellemenin bir sonucudur (ortak deneyimler, ortak problemler, ortak hedefler gibi).

Bu kognitif araştırma programının sonuçlarının gösterdikleri dikkat çekicidir. Nadir olarak bir yabancı ile karşılaşıldığında, sıklıkla haklı bir sebebe dayanmayan, muhtemel olan şeyler kabul edilerek, hayali bir korelasyon kurulur ve yabancı daha çok negatif olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda stereotip hem gruplar arası davranışların temel yapı taşı olarak kullanılmakta, hem de kognitif olarak kişisel algılama sürecine bağlı toplumsal durumların hatalı algılanması için kuraldır.

SONUÇ

Stereotip ve önyargı araştırmaları sosyal psikoloji içinde “kişi algılaması” ya da “toplumsal yargı” oluşumunu düzenleyen yasaları keşfetmeye çalışmaktadır. Kognitif sosyal psikolojinin araştırma konularını oluşturan ulus, grup, birey gibi olgular, günümüz sosyal psikoloji geleneği içinde de ön planda tutulmaktadır.

Yeni sosyal psikoloji ders kitaplarında önyargı, (Gergen ve Gergen, 1981, Watson ve diğerleri 1984) daima ideolojinin değişkeni olarak (negatif, aşırı, toleranssız v.s.) tanımlanır. Önyargının bu tanımı bir yandan stereotip kavramı altında tanımlanan “sebepsiz”, “peşin hükümlü”, “duygusal temele dayanan”, “gerçekle tutarlılık taşımayan” nitelikler gibidir. Diğer yandan genelleme ya da genelleştirme süreci olarak görülmektedir. Allport’a (1954) göre ön yargı insanlarda doğal bir eğilim olarak bulunmakta ve kategorileştirmenin neden olduğu aşırı genellemenin bir sonucudur. Ona göre etnik bir ön yargı hatalı ve sabit genellemeye dayanan bir antipatidir.

Önceden önyargı araştırmaları ideoloji araştırmaları ile karıştırılmakta ve 50’ yıldan fazla bu konu ile fazla ilgilenilmemiş ya da ideolojilerin ön kabulü olarak değerlendirilmiş ve etraflıca incelenmek yerine göz ardı edilmiştir. Allport’un tanımlamaları stereotip ve ön yargıların ortak kavramsal köklerinin ne kadar geniş olabileceğini ortaya koymuştur. Önyargılar yalnızca etnik gruplaşmalar anlamına gelmemekte, bilakis tüm toplumsal durumları kapsamaktadır (Six, 1987:51).

Sosyolojinin sürekli ilgilendiği konularla bağlantılı olarak sosyal psikolojik önyargı araştırmaları yürütülmektedir. Önyargı konularının psikolojikleşmesi ön yargı araştırma sorunsalında ölçülemez bir daralma doğurur ve birçok analiz biçimiyle yürütülür. Örneğin grup önyargılarında olduğu gibi bireysel önyargılarında yapı ve boyutlarını araştırır, ya da önyargı ve ayrımcılığın örtülü mekanizmasının dışı vurulması gibi ayrımcı ve önyargılı davranışlar arasındaki ilişki, önyargıların oluşumundaki kişilik faktörleri ve ait olunan toplumsal sınıf ile bağlantılı olarak araştırılır. Kitlesel medyaya özgü enformasyon ve iletişimin etkileri, etnik grupların karşılıklı birbirlerini kabul etme biçimi, neo faşist ideolojilere eğilim gibi tüm bu konular önyargı araştırmalarının sorunsalını oluşturmakta, aynı zamanda stereotip araştırmalarının konularıyla sıkı ilişki içinde, kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır.

Toplumsal stereotip çalışmalarının ise tarihsel gelişimlerine kısaca göz atmak gerekirse Lippmann (1964)’ın stereotip taslağı kafamızdaki dayanıklı, oldukça basit ve seçilmiş resimlerdir. Katz ve Braly (1935) için stereotip taslağı haksız ve birbirine zıt kuruntulardan oluşmakta ve deneysel

çalışmalarının merkezi ilgisi farklı stereotiplerin içeriğinin tanımlanmasıdır. Adorno ve diğerleri (1950) stereotip taslağını patolojik kişiliğin hatalı ürünü olarak görmüşler ve deneysel çalışmalarının odak noktasını otoriter ve otoriter olmayan kişilik çalışması oluşturmaktadır. G. Allport (1954) ise kategorizasyon oluşumunun rasyonel süreci üzerinde durmuştur. Sherif, 1967 yılında yaptığı çalışmada stereotip taslağını gruplar arası ilişkinin ürünü olarak görmüş ve deneysel çalışmalarını toplumsal ilişkilerdeki değişme olgusunun kontrolü üzerine gerçekleştirmiştir. Tajfel (1969) stereotip taslağını genel kategorileşmenin rasyonel sürecini temellendirmek için analiz etmiştir. Hamilton (1981) ise stereotipleri genelleştirmenin ürünü ve kognitif süreçte oluşan istenmeyen hata olarak görmüş ve deneysel çalışmalarında çeşitli kognitif eğilimlerin kimliğini saptamaya çalışmıştır. Tajfel (1981) stereotip olgusunu grup üyeleri ve gruplar arası ilişkilerde biçimlenerek paylaşılan ürünler olarak değerlendirmiştir (Oakes ve Diğerleri,1994:9). Bu bağlamda deneysel çalışmalarının odak noktasını stereotipleşme sürecindeki değerler ve gruba katılım süreci oluşturmaktadır.

Sonuçta stereotip ve önyargının kognitif süreci ile ilgili araştırmaların bir kısmı birbiriyle paralel yürütülmüş, fakat ortak bir çözüm üreten paradigma ortaya konamamıştır. Hem stereotip araştırması hem de ön yargı araştırmaları sosyal psikoloji içinde kişiyi algılama ya da toplumsal yargı oluşumunu düzenleyen yasaları keşfetmeye çalışmaktadır. Kognitif sosyal psikolojinin araştırma konularını oluşturan ulus, grup, birey gibi olgular, günümüz sosyal psikoloji geleneği içinde de ön planda tutulmaktadır. Zira kognitif sosyal psikoloji “karanlık kutu” halindeki bilinçaltını görünür kılma çabalarıyla toplumsal uyarıların kognitif fonksiyonlarını araştırmaktadır. Bireyin içsel gelişimi ve bunu açıklayıcı örnekler, süreci anlamak için yeterli gelmemektedir. Örneğin ırkçı çatışma, kadınların mağdur edilmeleri, sakatların negatif değerlendirilmesi yalnızca stereotip ve önyargı kavramları ile yeterli olarak tanımlanamamaktadır. Buna rağmen teorik yaklaşımların içinde stereotip ve önyargı gibi değişkenler yer almakta, fakat böylesi değişkenler grup ilişkileri, güç ve çatışmayı bünyesinde barındırmaktadır. Zira bu süreci anlamak için tüm toplumsal olguların öneminin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W., Frenkel, B., E., Levinson, D.J. ve Sanford, R.N.(1950), *The Authoritarian Personality*, Harper, New York.
- Allport, G.W.(1954), *The Nature of Prejudice*, Addison Wesley, Cambridge.
- Arkonaç, S. A. (2001), *Sosyal Psikoloji*, Alfa yayınları, İstanbul.

- Ashmore, R.D., DelBoca, F.K.(1981), "Sex stereotypes and implicit personalty theory", D.L., Hamilton, *Illusory correlation as a basis for stereotyping and intergroup behaviour*, NJ: Erlbaum, Hillsdale.
- Bar-T., Daniel, G., Carl F., Kruglanski, Arie W., Strobe, W. (1989), *Stereotyping and Prejudice. Changing Conceptions.*, Springer, New York, Berlin.
- Bilgin N. (2003), *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, N. (1999), *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Bilgin, N. (1996), *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Brigham, J.C.(1971), "Racial stereotypes, attitudes and avaluations of and behavioral intentions toward Negroes and Whites" *Sociometry*, Sa:34, s.310-380.
- Dewey, J. (1910), "The Eternal Values. By Hugo Münsterberg", *The Philosophical Review*, Sa:19, s.188-190.
- Eco, U. (2001), *Açık Yapıt*, Çev: Pınar Savaş, Can Yayınları, İstanbul.
- Gergen, K. J., Gergen, M. M. (1981), *Social psychology*, New York.
- Hamilton, D.L.(1981), *Illusory correlation as a basis for stereotyping and intergroup behaviour*, NJ: Erlbaum, Hillsdale.
- Harlak H. (2000), *Önyargılar. Psikososyal Bir İnceleme*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Heintzi P. (1957), *Soziale Vourteile*, Kiepenheuer und Witsch, Köln.
- Hofstaetter, P. (1949), *Die Psychologie der Öffentlichen Meinung*, Wilhelm Braumüller, Wien.
- Hofstaetter, P.(1969), *Das Denken in Stereotypen*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Katz, D, Braly, K. W. (1933), "Racial stereotypes of one hundred college students", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Sa:30, s.280-290.
- Kinder, D.R., Sears, D. O.(1981), "Perjudice and politics: symbolic racism versus racial threats to the good life", *Journal of personalty and social psychology*, Sa: 40, s.414-431.
- İsen, G., Batmaz, V. (2002), *Ben ve Toplum*, Om Yayınevi, İstanbul.
- Lipmann, W. (1964), *Die öffentliche Meinung*, Rütten und Loening, München.
- Manz, W. (1968), *Das Stereotyp. Zur Operationalisierung eines sozialwissenschaftlichen Begriffs*, Verlag Anton Hain, Meisenheim am Glan.
- Miller, A.G. (1982), *In the eye of the beholder- contemporary issues in stereotyping*, New York.
- Oakes, P. J., Halsam, S. A., Turner, J.C. (1994), *Stereotyping and Social Reality*, Blackwell Pub., Oxford, U.K..
- Paker, O. (1994), *Atıf Karmaşıklığı, Uçlara Kayma ve Kalıp Yargı Kullanma Eğilimleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

- Schaff, A. (1979), "Sprache und Stereotyp", Simon G./ Strassner, E., *Sprechen- Denken – Praxis*, Weinheim und Basel: Beltz.
- Schönbach, P., Gollwitzer, P., Stiepel, G., Wagner, U.(1981), *Education and intergroup attitudes*, New York.
- Schneider, I. (1992), Stereotip Teorisi. Alman Televizyonlarında Amerikan Dizilerini Araştırmaya Yönelik Ön Düşünceler, Çev: D. İmançer, A. İmançer (2001), *Selçuk İletişim Dergisi*, Konya.
- Schweinitz, J. (2001), *Stereotyp und Film. Theoretische Diskurse – Ästhetische Transformationen*, Habilitationsschrift, Universitaet Konstanz.
- Sherif, M.(1967), *Group conflict and co-operation: Their social psychology*, Routledge and Kegan Paul, London.
- Sherif, M.(1966), *In common predicament: social psychology of intergroup conflict and cooperation*, Boston.
- Six, B. (1987), "Stereotype und Vorurteile im Kontext sozialpsychologischer Forschung", Blaicher, G. (1987), *Erstarrtes Denken, Studien zu Klischee, Stereotyp und Vorurteil in englischsprachiger Literatur*, Tübingen: Narr, s. 41-54.
- Tajfel, H. (1981), Social stereotypes and social groups, J.C. Turner and H. Giles (Eds), *Intergroup behaviour*, Oxford: blackwell; Chicago:University of Chicago Press, s.144-167.
- Tajfel, H. (1969), "Cognitive aspects of prejudice", *journal of Social Issues* 25,s.79-97.
- Tajfel, H. (1975), "Soziales Kategorisieren", Moscovici, S., *Forschungsberichte der Sozialpsychologie*, Fischer Athenaeum, Frankfurt, s.345-388.
- Thomae, H. (1959), Entwicklung und Praegung, Thomae, H., *Handbuch der Psychologie*, cilt:3, Verlag für Psychologie Dr. C. J. Hogrefe, Göttingen, s.240-311.
- Varela, F., J. (1990), *Kognitionswissenschaft – Kognitionstechnik. Eine Skizze aktueller Perspektiven*, Suhrkamp, Farnkfurt am Main.
- Vinacke, W.E. (1957)i Stereotypes as social concepts, *Journal of Social Psychology* 46, s.229-243.
- Waldemar, L. (1982), *Grundlagen der Stereotypisierung*, Verlag für Psychologie, Dr. C. J. Hogrefe, Göttingen, Toronto, Zürich.
- Watson, D. L., (1984), DeBrotali –Tregertan, G., Frank, J. (1984), *Social psychology*, Glenview III.